

ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО УКРАЇНСЬКО-ПЕРСЬКОГО СЛОВНИКА

Одним з актуальних питань лексикографії на сучасному етапі є створення нових словників. Потреба у словниках різних видів і типів зростає у зв'язку з постійними змінами в суспільному житті, які одразу ж знаходять своє відображення в мові, а також із розширенням ділових, наукових, культурних контактів між Україною та іншими країнами світу. Стрімкий розвиток відносин між Іраном та Україною, співробітництво за багатьма напрямками у сфері економіки, культури та науки сприяють поширенню інтересу до вивчення мови цієї країни. Перську мову в Україні, окрім Києва і Львова, викладають у Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Острозі, Луганську і Сімферополі. Зважаючи на це, необхідність укладання навчального українсько-перського словника є очевидною.

Мета цієї статті полягає у висвітленні основних принципів формування реєстру й укладання лексикографічних статей “Українсько-перського словника”.

Обсяг словника. В українському словникарстві традиційно прийнято розрізняти словники за обсягом – малі (до 8 тис. реєстрових слів), середні (від 8 до 30 тис.) і великі (від 30 тис.) [Єремута 2012, 44–50]. Характерною ознакою великого словника є повнота і детальність опису активного та пасивного лексичного фонду. Середній словник зосереджує головну увагу на загальноживаній лексиці та частково на пасивному фонді, необхідному для розуміння тих творів художньої та публіцистичної літератури, які належать до культурної скарбниці нації. Малий словник зорієнтований на масового читача.

Відповідно до цієї класифікації наш словник належить до середніх і налічує понад 10 тисяч слів. При укладанні реєстру словника було використано такі основні лексикографічні джерела:

- Словник української мови [Словник української мови 1970–1980];
- Українська літературна вимова і наголос [Українська літературна вимова і наголос 1973];
- Українсько-російський словник [Українсько-російський словник 1953–1963];
- Новий німецько-український, українсько-німецький словник [Новий німецько-український... 2008].

Для перекладу використовували як російсько-перські словники [Восканян 1986; 1374 فر هنگ روسی به فارسی], так і англійсько-перський [<http://www.vajehyab.com/dictionary>], термінологічні мовознавчі [1379 همادخت؛ 1375 عبدعلی محمد؛ 1376 عاصی مصطفی] та тлумачні словники перської мови [1377 صدوری افشار؛ 1383 انوری].

Реєстр словника. Питання складу реєстру будь-якого словника – одне з найскладніших питань лексикографії. Власне, створення кожного словника, незалежно від його типу і призначення, розпочинається ретельним добором реєстрових слів, які тлумачаться або перекладаються. Яким має бути словник і для кого він призначений – це ті визначальні моменти, які зумовлюють добір слів до реєстру словника з лексичної скарбниці конкретної мови.

Ще академік Л.В. Щерба зазначав, що для кожної іноземної мови є необхідним навчальний словник для початківців. Такий словник повинен об'єднати всі ті основні слова, без яких неможливо робити швидких успіхів у вільному читанні текстів цієї

іноземною мовою. Словник повинен подати ці слова як елементи певної єдиної системи [Щерба 1974, 290]. Таким словником є навчальний словник – лексикографічна праця, спеціально призначена для допомоги у вивченні мови. Найважливіша характеристика будь-якого навчального словника – цілеспрямований, лінгвістично та методично обґрунтований відбір слів. Реєстр такого словника не повинен бути роздутим, до нього слід включити лише найуживаніші слова в їхніх найпоширеніших значеннях [Гак 1964, 73]. Саме тому питання відбору лексики до навчального словника є одним із найважливіших та принципових питань методики викладання іноземної мови. Українсько-перський словник розрахований на тих, хто хоче вивчати перську мову, а також може бути довідником при перекладі українських текстів перською мовою. Отже, визначаємо його тип як “навчальний словник”.

Варто підкреслити, що наявний українсько-перський словник, який уклав колектив авторів за сприяння Посольства Ісламської Республіки Іран в Україні [Українсько-перський словник 2006], призначений для “іранських студентів, які кожного року приїждять до України на навчання і стикаються з численними проблемами як в науковій сфері, так і в сфері повсякденного життя” [Українсько-перський словник 2006, 3]. Власне за допомогою названого вище українсько-перського словника студенти, які “були вимушені встановлювати комунікативний зв’язок через посередництво російської мови”, зможуть “оволодіти необхідними навичками спілкування в українському суспільстві” [Українсько-перський словник 2006, 4]. Наш словник призначений для українських студентів-філологів, які вивчають перську мову.

Проаналізувавши, які джерела використовувалися для відбору слів до навчальних словників та лексичних мінімумів, можна помітити, що це в основному частотні словники [див.: Китайгородская 1986; Скопина 1969, 317–319; Фалькович 1972, 3–8; Штейнфельдт 1963]. Крім того, словники-мінімуми, короткі словники, частотні списки лексики художніх творів, лексика з підручників, програми та посібники.

В українській лексикографії існує декілька частотних словників різних функціональних стилів, декілька підручників для іноземців, які вивчають українську мову, декілька словників-мінімумів, короткий тлумачний словник та навчальний. Автори комп’ютерного словника-мінімуму української мови як джерела використовували частотний словник української художньої прози, словники до чотирьох підручників для іноземців, а також укладений ними частотний словник української сучасної преси [Ардан, Бацевич, Партико 1996, 34–40]. Саме цей словник, а також ще два словники-мінімуми [Пацорко 1998; Тлумачний словник-мінімум української мови 1999] та короткий тлумачний словник української мови [Короткий тлумачний словник української мови 1988] стали одними з джерел реєстру нашого словника.

Оскільки наш словник є навчальним, то при його укладанні необхідно враховувати лексику до шкільних підручників. У списках, укладених за підручниками, добре відчутна конкретна тематично закріплена лексика [Денисов 1972, 122]. Ми зупинили свій вибір на підручниках для початкових класів середньої школи, тому що до них відбирають матеріал, доступний для дітей, які тільки починають систематично вивчати рідну мову. Джерелами відбору лексики до навчального словника-мінімуму стали три читанки [Скрипченко 1992, 1994, 1995] та три підручники з української мови [Білецька 1992, 1993; Вашуленко 1992] для початкової школи. Крім того, враховуючи здобутки української лексикографії, ми не могли не взяти до уваги існуючого навчального словника [Бондаренко 1998]. Також використали посібник для іноземців, що вивчають українську мову [Бахтіярова... 1999].

Твори художньої літератури найчастіше мають своїм лексичним ядром весь ступінь повсякденного спілкування [Мюллер 1967, 356]. Тому використання записів усного мовлення покривається вибіркою з читанок, де репрезентовані твори художньої літератури різних авторів та різних жанрів. Тематично наситити список відібраних слів дало змогу використання ряду розмовників [Українсько-англійський і російсько-англійський

розмовник 1991; Українсько-англійський розмовник 2000; Українсько-грецький розмовник 1993; Українсько-іспанський розмовник 1999].

Отже, додатковими джерелами відбору слів до українсько-перського навчального словника стали: словники-мінімуми, короткий тлумачний словник, навчальний словник, підручник для іноземців, розмовники, читанки та підручники з української мови для учнів початкових класів.

Ці джерела були основою для статистичного аналізу. Матеріали інших словників залучалися згідно з обраними принципами відбору слів. Лексику для навчального словника відбирали за такими принципами:

- частотності;
- тематичності;
- словотвірної значущості слова;
- відносної замкненості системи.

До реєстру словника внесли загальноживану лексику української літературної мови, а також найуживаніші мовознавчі, літературознавчі та інші терміни, окремо спорадично найуживаніші розмовні слова, архаїзми, історизми, діалектизми тощо. Повністю включили лексичну основу української мови [Бук 2004, 226–231], першу тисячу частотного словника перського публіцистичного стилю [Максимів 2012], перші три тисячі частотного словника перської мови [حسنی 1384], лексику з підручників перської мови для початкового рівня вивчення [Овчинникова 2002; Иванов 2000; تقی، 1374 اول دبستان فارسی. اورنامدارین 1372; ثمره پدائه 1372; فارسی عمومی 1377].

Варто наголосити, що, оскільки наш словник орієнтований у першу чергу на студентів-філологів, ми вважали необхідним внести до реєстру словника мовознавчі та літературознавчі терміни, практично не відображені в наявних російсько-перських та українсько-перських словниках. При перекладі таких одиниць ми використовували термінологічні мовознавчі словники перської мови [عاصی مصطفی 1376; عبدعلی محمد 1375; همادخت 1379].

Власні назви знайшли своє відображення у словнику у вигляді найуживаніших географічних назв (відповідно до частотних словників), назв усіх країн, які межують з Україною та Іраном, з назвами їхніх столиць, назв усіх обласних центрів України (така інформація уперше послідовно наведена в межах однієї праці і значною мірою має нормотвірний характер).

Безеквівалентна лексика. За наявності в мові перекладу еквівалента з чіткою денотативною відповідністю, проте позбавленого культурного компонента значення (або з відмінним культурним компонентом) доречно наводити у словниковій статті мінімальні пояснення хоча б стосовно наймісткіших у плані культурної інформації слів, розуміння яких необхідне у міжмовній комунікації [Бочарнікова 2010, 305–310].

Зокрема, місяці у словнику подано лише з європейськими та іранськими відповідниками, наприклад: **квітень** آوریل [ʔāvri] (відповідає ір. 'фарвардін' فروردین [farvardin] (21 березня – 20 квітня), 'ордібегешт' اردیبهشت [ʔordibehešt] (21 квітня – 21 травня)).

Відображення правописних норм. Словник укладено за алфавітним принципом. Він має нормативний характер за добором лексики, за дотриманням чинних норм правопису та наголошування.

Значна частина перських лексем, особливо складні слова, мають два варіанти написання – традиційне і те, яке відповідає сучасним правописним нормам. У словнику подається лише один варіант – за словником "Руз-е сохан" Гасана Анварі [انوری 1383]. Що стосується географічних назв, то вважаємо за доцільне наводити усі варіанти їхнього написання, розташувавши їх у межах словникової статті від нормативного до вживаних у порядку спадання частотності, наприклад:

- **Білорусь** روسیه سفید [russiyye-ye sefid], بیلاروس [bilārus];
- **Кишинів** کیشینف، کیشینف [kišinef], کیشنوف [kišenuf];
- **Софія** سوفیه [sufiyye], صوفیا [sufiyyā].

До усіх перських дієслів подано основи теперішнього часу. Подано також форми ламаної арабської множини.

Транскрипція. У більшості іранських тлумачних словників (крім словника Аміда, де використано традиційний спосіб гаракятів) подана транскрипція на основі латинської графіки. Натомість у більшості російсько-перських та персько-російських словників використано транскрипцію на основі кирилиці. У наявному українсько-перському словнику транскрипції немає. У нашому словнику слова послідовно транскрибуються за словником “Руз-е сохан” Гасана Анварі [1383 انوری]. Варто відзначити, що в цьому тлумачному словнику, по-перше, відображено фонологічний принцип неможливості неприкритих приголосним складів, по-друге, кожному фонему позначено одним знаком, по-третє, прийнято сучасну літературну розмовну вимову, а не традиційну книжну [Кшановський 2011, 93–103].

Варіанти фонему чи компонувального дієслова подано у круглих дужках, факультативні фонему чи елементи словосполучень – у квадратних, наприклад: ‘видатний’ برجسته [bar-ja(e)ste], ‘вид’ نوع [no[w]’], ‘виявлення’ آشکار (روشن) [’āš[e]kār (ro[w]šan) š.].

Також слід підкреслити, що в нашому словнику затранскрибовано не лише слова, а й ілюстрації, що є важливим для українських студентів, які не завжди відразу можуть прочитати незнайоме їм перське слово без відповідних голосівок.

У транскрипції розділено повнозначні компоненти складних слів, словотвірні елементи, відображено ізафет при транскрипції виразів.

Словникова стаття складається з таких структурних частин:

1. Заголовне слово, виділене напівжирним шрифтом, відображено наголос. У складних словах з двома чи більше наголосами подано лише один головний наголос.

2. Граматична характеристика заголовного слова, якщо необхідно. Оскільки словник зорієнтований на україномовних користувачів, то не вважаємо за потрібне подавати граматичну характеристику всіх заголовних слів.

3. Переклад, транскрипція. У нашому словнику ми вказуємо основи теперішнього часу неправильних дієслів, наводимо арабську ламану множину для відповідних слів. За необхідності й по можливості наводимо дієслівне керування, відмінності в семантиці та вживанні синонімів.

4. Ілюстрації. Відштовхуємося від української мови, наводимо частовживані словосполучення для деяких слів, транскрипцію для їхнього перекладу. Фразеологізми включені спорадично, оскільки вони не належать до найчастотнішої лексики.

Окремі значення українських багатозначних слів відмежовуються крапкою з комою, а омоніми позначаються римськими цифрами, наприклад:

- **заходити, зайти** ز سر [sar z.]; (про сонце) غروب ک [qorub k.]
- **коса I** (заплетене волосся) گیسو [gisu]
- **коса II** с. г. داس دستبیلند [dās-e daste-boland]
- **коса III** геогр. دماغه [damāqe].

Отже, навчальний українсько-перський словник, укладений авторами статті, допоможе у вивченні перської мови студентам, які вивчають перську мову.

Подальші перспективи дослідження полягають у можливості застосування сформульованих принципів для укладання українсько-перських словників за професійним спрямуванням, для укладання двомовних словників інших східних мов.

ЛІТЕРАТУРА

Ардан Р.В. Бацевич Ф.С., Партико З.В. Комп’ютерний словник-мінімум української мови // *Мовознавство*, 1996, № 4–5.

Бахтіярова Х.Ш. та ін. *Українська мова. Практичний курс для іноземців: посібник для слухачів підготовчих відділень і факультетів*. Тернопіль, 1999.

Білецька М.А. *Українська мова. Підруч. для 1 кл. триріч. почат. шк.* Київ, 1992.

Білецька М.А. *Рідна мова: Підруч. для 2 кл. чотириріч. почат. шк.* Київ, 1993.

Бондаренко І. Українсько-японський словник. Японсько-український словник. Навчальний словник японських ієрогліфів. Київ, 1998.

Бочарнікова А.М. Часткові еквіваленти в перекладних перських словниках // Studia Linguistica. 2010. Вип. 4.

Бук С.Н. Лексична основа української мови: виділення та системно-структурна організація: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2004.

Вашуленко М.С. Українська мова: Підруч. для 3 кл. чотириріч. почат. шк. і 2 кл. триріч. почат. шк. Київ, 1992.

Восканян Г.А. Русско-персидский словарь: ок. 30 000 слов. Москва, 1986.

Гак В.Г. О разных типах двуязычных словарей // Тетради переводчика. Ученые записки № 2. Москва, 1964.

Денисов П.Н. От редактора // Лексические минимумы русского языка / Под ред. П.Н. Денисова. Москва, 1972.

Єремута В.Ю. Основні елементи макро- та мікροструктури лінгвістичного словника // Держава та регіони, 2012, № 2.

Іванов В.Б. Учебник персидского языка. Ч. I. Москва, 2000.

Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам. Москва, 1986.

Короткий тлумачний словник української мови / [За ред. Д.Г. Гринчишина]. Київ, 1988.

Киановський О. Іранські тлумачні словники перської мови як джерело лінгвістичного матеріалу // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 54. Львів, 2011.

Максимів О.Й. Етноспецифіка лексичної системи перської мови (на матеріалі публіцистичного стилю): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.13 – мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського. Київ, 2012.

Мюллер Г. Лингвистическая статистика и структура языковых полей // Методика преподавания иностранных языков за рубежом. Москва, 1967.

Новий німецько-український українсько-німецький словник. Київ, 2008.

Овчинникова И.К. Учебник персидского языка. Для студентов 1 курса востоковедных факультетов высших учебных заведений / Под общ. ред. проф. В.Б. Иванова. Редакция перс. текстов: С. Борзу. Москва, 2002.

Пацорко В.С. Українсько-есперантський словник-мінімум. Дрогобич, 1998.

Скопина М. К вопросу о выделении существительных для основного словаря русского языка // Актуальные вопросы преподавания русского языка и литературы. Тезисы докладов и выступлений. Москва, 1969.

Скрипченко Н.Ф. Читанка: Підруч. для 3 кл. чотириріч. почат. шк. і 2 кл. триріч. почат. шк. / Н.Ф. Скрипченко, О.Я. Савченко. Київ, 1992.

Скрипченко Н.Ф. Первоцвіт: Читанка для 1 класу триріч. почат. шк. / Н.Ф. Скрипченко, О.Я. Савченко. Київ, 1994.

Скрипченко Н.Ф. Читанка: Підруч. для 4 кл. чотириріч. і 3 кл. триріч. почат. шк. / Н.Ф. Скрипченко та ін. Київ, 1995.

Словник української мови. Т. I–XI. Київ, 1970–1980.

Тлумачний словник-мінімум української мови / [Відп. за вип. О.М. Єфімов]. Київ, 1999.

Українська літературна вимова і наголос. Київ, 1973.

Українсько-англійський і російсько-англійський розмовник. Київ, 1991.

Українсько-англійський розмовник. Харків, 2000.

Українсько-грецький розмовник / [Упоряд. Г.А. Мороз та ін.]. Донецьк, 1993.

Українсько-іспанський розмовник / [Укл. Б.М. Липка]. Львів, 1999.

Українсько-російський словник. Т. I–VI. Київ, 1953–1963.

Українсько-перський словник / [Хамід Реза Халімі, В.А. Храновський, О.В. Мазепова, А.М. Бочарнікова]. Київ, 2006.

Фалькович М.М. Предисловие // Лексический минимум по английскому языку (для языковых вузов). Москва, 1972.

Штейнфельдт Э.А. Частотный словарь современного русского литературного языка. 2500 наиболее употребительных слов. Таллин, 1963.

Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974.

<http://www.vajehyab.com/dictionary>

- انجزي حسين. فرهنگ روز سخن. - تهران: سخن، 1383. - 1376 ص
- تقری پورنامدارین. درس فارسی برای فارسی آموزان خارجی / تقی پورنامدارین / دوره مقدماتی. - تهران، 1372.
- نمبره پدائله. آموزش زبان فارسی (آزفا) / ثمره پدائله / کتاب اول، دوره مقدماتی. - تهران، 1372.
- نمبره پدائله. آموزش زبان فارسی (آزفا) / ثمره پدائله / کتاب دوم، دوره مقدماتی. - تهران، 1372.
- حسینی حمید. واژه های پرکاربرد فارسی امروز (بر مبنای پیکره ی یک میلیون لغتی). - تهران: کانون زبان ایران، 1384
- صدیقی افشار، عائمه حسین. فرهنگ فارسی امروز. - تهران: موسسه نشر کلمه، 1377. - 860 ص
- عاصمی مصطفی. عبیعلی محمد. واژگان گزیده ی زبان شناسی. - تهران: شرکت انتشارات علمی 1376
- فارسی. اول دبستان. - تهران، 1374.
- فارسی عمومی 1 «ساختارهای پایه»/ دکتر احمد صفار مقدم. - تهران: شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی 1377
- فرهنگ روسی به فارسی / ای. اوفچینیکوا، ح. فروغیان، ش. بدیع. - تهران، 1374
- و فرهنگ، 1375. - 419 ص. مصقیب محمد فلاحی. فرهنگ زبان شناسی و زبان آموزی
- همادخت. و. واژه نامه: زبان شناسی و علوم وابسته همدخت همایون؛ ویراستار علی محمد حق شناس. - تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات همدخت. و. واژه نامه: فرهنگ، 1379